

DELOVNA PRIZADETOST KOT SOCIODINAMICNI PROCES
MARGINALIZACIJE V SODOBNI NORMATIVNI DRUŽBI

Tone Brejc

Eden najbolj očitnih paradoksov pri sedanji rehabilitacijski obravnavi ljudi, ki jih označujemo kot "delovno prizadete", je nedvomno v tem, da tovrstna obravnava prispeva k njihovi marginalizaciji. Ta paradoks se kaže v tem, da delovno prizadetost, ki jo štejejo za odstopanje od veljavnih norm delovnega oziroma socialnega vedenja, najprej opredelimo kot nelegitimni status v normalni storilnostni družbi, potem pa jo skušamo z rehabilitacijskimi postopki odpraviti in jo, kar pa nam praviloma ne uspe več, legitimizirati v normativnem socialnem sistemu (Brejc, 1983, 1). Ali kot pravi Berkovitz (1979, 29): "Delovna prizadetost sili delavca, da zapusti trg delovne sile, kamor naj bi se kasneje vrnil, če bo opravil 'test zaposljivosti'." Razlogi za delovanje tega paradoksa, ki ga lahko poimenujem kot "izločanje zaradi vključevanja" in ki na svojevrsten način razkriva nesposobnost primerno odgovoriti na probleme in naspromptja sodobne družbe, so številni. Zadržali se bomo pri tistih, ki kažejo, kako je marginalizacija neizbežen rezultat prevladujočih sociodinamičnih odnosov, ki se uveljavljajo v zvezi z opredeljevanjem "delovne prizadetosti".

Najprej se moramo vprašati, ali ima lahko tradicionalna vsebina pojma "delovna prizadetost", ki temelji na "normativnem" modelu vrednotenja, po katerem gre za obliko odklona od družbeno pričakovanega vedenja, sploh sinergistični vpliv na rezultate rehabilitacijske politike? Tovrstna označevalna praksa namreč nujno ustvarja določeno količino "patogene napetosti" (Parsons, 1954, 453) med "delovno prizadetimi" in "delovno sposobnimi": prvih ne sprejemamo več kot člane druge skupine, ki jo tvorijo vsi ostali ljudje, vključno z rehabilitatorji, hkrati pa jim s tem, ko jih označujemo kot "deviantne", nalagamo odgovornost tako za dokazovanje, da so "delovno prizadeti" kot tudi za odpravo tega stanja; pri tem pa izvzamemo našo lastno odgovornost in jo pogojujemo le z njihovo pripravljenostjo, da kaj storijo zase. Vendar se delovno prizadeti ljudje ob tem srečujejo z latentno anomijo, kajti vrednostni sistem, ki preskriptivno deluje nanje in ki ga predstavljajo vplivni strokovnjaki, odstopa od

*Prispevek za tretjo mednarodno konzultacijo o svetovanju prizadetim ljudem in njihovim družinam (Third International Consultation on: Counseling Disabled People and their Families), Dunaj, 4.-7. julij 1987

njihovih dejanskih družbeno spoznanih možnosti, da delujejo v skladu z njimi. Priznati je pač treba, da prizadevanja na področju poklicne rehabilitacije doslej niso bila dovolj uspešna pri spreminjanju prizadetega funkcionalnega statusa oziroma da je bila doslej politika zaposlovanja prizadetih oseb v glavnem neučinkovita pri "pospeševanju izhoda iz socialnoekonomske slepe ulice, v kateri so prizadete osebe" (*Coudrogrou/Poole*); vse to pa ustvarja dodatne negativne predstave o (ne)dosegljivosti norme, to je njihovega primernega delovnega vedenja.

Takšne okoliščine ustvarjajo pri "delovno prizadetih" ambivalentno motivacijo do ponujenih mehanizmov družbene pomoči. Ta problem razrešujejo bodisi s potlačevanjem negativnih vidikov delovne prizadetosti in pokoravanjem zahtevam, ki jih doživljajo kot "tuje" (družbene, strokovnjaške), bodisi s strogim nadzorom nad njimi, kar vodi v odtujitev njihovih dejanskih pričakovanj v zvezi z uveljavitvijo socialne vloge. Tako se ustvarja začarani krog vedno večje ambivalentnosti, ki deluje dezorganizirajoče na obe strani: na delovno prizadete in na sistem pomoči, ki ni kos takemu vedenju.

Razumljivo je tedaj, da takšne sociokulturne sestavine odgovora na "delovno prizadetost" vstopajo v izkušnje prizadetega človeka in ga tako oskrbijo s pomeni, ki imajo za posledico neko obliko adaptivnega odgovora. Najpogosteje sta to konformizem ali umik - to pa sta odgovora, ki vodita na rob.

Vpliv normativističnega vrednostnega sistema na takšno določanje delovne prizadetosti, ki vodi v marginalizacijo, je razviden tudi iz tega, da imamo opraviti v ocenjevalnih postopkih z interpretacijami, ne pa z jasnimi operacionalnimi definicijami in konsistentnimi merili za njeno odkrivanje in opredeljevanje. Te interpretacije lahko temeljijo na težnji po strogem medicinskem funkcionalizmu, na socialni dimenziji posledic omejenih sposobnosti ali pa na pravni normi (npr. "nesposobnost izvajati zadovoljivo pridobitno dejavnost"), vendar je njihova vrednostna podlaga, čeprav se to skuša včasih prikriti, še vedno zavarovalniška (aktuarska): gre za tehtanje upravičenosti do odškodnine bodisi v obliki denarnega nadomestila (invalidnine) bodisi do rehabilitacije bodisi do upokojitve. "Delovna prizadetost" se pač absolutizira kot nesposobnost delati, a ne kot spodnji konec kontinuuma stanj v obsegu delovne sposobnosti, zato vodi delovanje na načelu "vse ali nič" pri obravnavi delovne prizadetosti, torej delovanje na načelu dihotomičnega zoperstavljanja "popolne sposobnosti" proti "popolni nesposobnosti" k prikriti finančni in posredno socialni diskriminaciji v odnosu do delovnih možnosti. Zaradi takšnega mišljenja nastaja "notranja omejenost sistema pomoči delovno

prizadetim, saj s tem, ko pogojuje pomoč s preteklimi prispevki v družbene blagajne" (Coudroglu, Poole, 38) implicitno opredeljujejo delovno prizadetost kot socialno nezaželen pojav, ki ga je treba odpravljati. Zato se srečujemo tudi z manipulacijami definicije "delovne prizadetosti", ki se lotevajo odpravljanja te "nezaželenosti" tako, da zmanjšujejo vlogo invalidskega zavarovanja pri nudenju pomoči "delovno prizadetim" in jo prenašajo v delovne situacije". Marginalizacija je tedaj posledica tega, da se v teh okoljih dostikrat ne morejo uspešno lotiti rehabilitacijskih ukrepov.

Najbrž je eden izmed pglavilnih razlogov za tako ravnanje v tem, da še vedno nimamo razvite **problemske teorije rehabilitacije**, ki bi pojave in procese opredeljevala na konceptualni ravni na osnovi njenega antropološkega in teleološkega umevanja. Zato je v ozadju metod pri opredeljevanju "delovne prizadetosti" mogoče jasno razbrati medicinski način mišljenja, ki mistificira probleme, ki so v osnovi družbene, pravne in etične narave. Gre za dominacijo ideologije, ki je pretežno usmerjena v patologijo in ki ohranja tisto obliko **strokovnega gospostva**, v kateri sta nujno ogroženi enakovrednost in "normalnost" "delovno prizadetih". Pristop "ad defectum" predstavlja namreč semantično in stvarno oviro pri iskanju uporabnih rešitev za delovno kariero tako označenih oseb, kajti odvzame jim moč biti subjekt lastne usode, saj na osnovi takšnih enostranskih informacij ne morejo primerno reflektirati svojega položaja znotraj socialne organizacije in odnosov, ki iz njega izhajajo. Strokovno gospostvo, ki navaja na "enostransko odvisnost in socioekonomsko nepomembnost v procesu odločanja" (Coudroglu, Poole, 38), utrjujeja tudi prevladujoči pozitivizem in funkcionalizem pri ocenjevanju "delovne prizadetosti", ki se skuša opreti na čimveč "objektivnih" podatkov o funkcionalnih sposobnostih, s tem pa se izvaja neka oblika "tehnokratske kontrole" (Habermas), ki prezre dejstvo, da zahteva fenomen rehabilitacije kritično metodo oziroma dialoško interpretativnost številnih resničnosti obeh strani: "delovno prizadetega" in reprezentanta družbe, ki ga ocenjuje. Namesto tega pa se srečujemo s hierarhičnim odnosom, ki računa na konformizem in oportunizem "delovno

---

"Primer take manipulacije je mogoče razbrati v veljavnem zakonu o pokojninskem in invalidskem zavarovanju, ki je uvedel pojem "spremenjena delovna sposobnost" kot obliko delovne sposobnosti, ki izhaja iz delavčeve nesposobnosti opravljati doseđanje delo ob hkratni ohranitvi sposobnosti izvajati brez rehabilitacijske pomoči neko drugo delo v DO. Tako sta bili odgovornost in stroški za zagotovitev uslug pri tej skupini delovno prizadetih celoti preloženi na ramena DO.

prizadetih". S tem se ustvarja njihova notranja nepotešenost (saj v takem odnosu ne morejo uveljaviti svojih dejanskih potreb in želja), ki lahko preide v ravnodušnost ali celo cinizem, vsekakor pa vodi v čakanje na pobude in usmeritve pri reševanju problemov "od zunaj", torej v marginalizacijo pričakovanj.

Prav v odnosu med ocenjevalci in "delovno prizadetimi" se oblikuje psihodrama slednjih in proces oblikovanja njihove (marginalne) usode. Ta odnos med drugim določa prevladujoči etos ocenjevalcev, ki je organizacijska in vrednostna podlaga pri obravnavanju "delovno prizadetih". V njem je mogoče razbrati bistvene psihodinamične konflikte in obrambo sodobne zapadne družbe, ujete v tradicijo judovsko-krščanske ideologije o zdravju (sposobnosti), pred tistim, kar delovna prizadetost predstavlja, to pa je kršitev rezidualnih pravil v zvezi z uveljavljanjem posameznika v moderni družbi (Stein, 1979). "Delovno prizadeti" se pač ne more več, pa čeprav samo začasno, legitimirati kot sposoben z lastnim delom skrbeti zase, kar je dolžnost, torej moralna obveza vsakega odraslega človeka. "Delovna prizadetost" dobiva tako pomen moralnega neuspeha oziroma "sekundarne deviacije" (Lamert), ki se je nacepila na telesno in/ali duševno nesposobnost zadovoljiti delovne standarde. Kršitev moralnega načela je seveda znamenje "sindroma socialne neadekvatnosti" (Cumming, 1963, 723) in postane znak deviantnosti, ker velja v očeh reprezentantov družbe - strokovnjakov, ki dajejo ocene - kot dokaz pomanjkljivosti.

Najvažnejši dejavnik pri opredeljevanju "delovne prizadetosti" je torej personalizirani družbeni odziv, v katerem je razbrati tudi sestavine tistega, kar je Foucault označil kot "panoptični dispozitiv". Gre za obliko oblasti "potentnih", ki gradi na učinku, ki ga prinaša ločevanje med "oceniti" (opaziti) - "biti ocenjen" (opažen) in ki povzroča pri ocenjenem (deviantnem) takšno zavestno in nenehno stanje označenosti (in opazovanosti), ki zagotavlja samodejno potrjevanje stališč ocenjevalcev. V družbeno vidno polje potisnjena "delovna prizadetost" pomeni torej nujno tudi prevzemanje vrednostnega sistema "potentnih", ki pa se nikoli ne more v resnici uresničiti. Prav ta nemoč pa je temeljni (dis)kvalifikativ "delovno prizadetih". Priznanje nemoči pa pomeni tudi prilagoditi se stigmami s tem, da se prevzame vloga blažilca napetosti, ki nastajajo v sodobnem življenju v svetu dela in v medčloveških odnosih; namesto konfrontacije s problemi, ki povzročajo te napetosti in poseganja po primernih gospodarskih, političnih, socialno-medicinskih in ekoloških sredstvih za njihovo odpravo, imamo opraviti z nadomestno simbolično in simptomatično operacijo, ki prevaja te probleme v osebni neuspeh prizadetega posameznika. Seveda se je mogoče na tak način osvoboditi večine odgovornosti za življenjska spotikanja in nesporazume sodob-

nega človeka, katerih značilen odraz je prav "delovna prizadetost".

Poleg opisanih "tradicionalnih vzrokov" pa je dejstvo, da narcistična samopreokupiranost sodobne družbe na prehodu iz tretje v četrto tehnološko revolucijo, katere znaki so na primer tehnični perfekcionizem, informacijski univerzalizem, aerobični in joggerski kult, poudarjanje specializacije in superspecializacije v strokovnih pristojnostih, samo še pogloblja proces marginalizacije oziroma dihotomije med delovno potentnimi in "delovno prizadetimi".

Verjetno je poseg v tako sociodinamiko mogoč le, če ne iščemo odrešilnega modela, zlasti ne v okviru medicinskega pristopa, pač pa če poskušamo spremeniti odnos do delovne prizadetosti, torej tudi do njenega ocenjevanja, na osnovi razumevanja družbene determiniranosti obravnave "delovne prizadetosti". Podlaga za tako spremembo pa je ustvarjanje kritične zavesti pri rehabilitacijskih delavcih o njihovi vpetosti v protislovja, zakonitosti in razvojne procese globalne družbe, katere determinirani in determinirajoči člen so. To pa je pogoj za redefiniranje izkušenj in iskanje novih odgovorov.

Glede na razmišljanje, ki smo mu sledili v tem prispevku, se zdi, da pomeni sprememba odnosa do delovne prizadetosti predvsem pristanek na novo paradigmo socialnega vključevanja (social mainstreaming), ki temelji na novi družbenosti oziroma na "neprodukcijski orientaciji" v medčloveških odnosih, na katero naj bi bili zasnovali življenje in delo. Kajti družbeno povsem sprejemljiv kriterij mora postati obstoj sposobnosti za vsako obliko delovanja, ki prispeva k osebnim in družbenim blaginji: delovna sposobnost je veliko več kot produktivnost oziroma sposobnost za kompetitivno delo v industriji. Uspeh politike do "delovno prizadetih" je pač odvisen od tega, koliko poudarka daje njihovim sposobnostim, ne pa nesposobnostim. Osvoboditi se je torej treba tako paternalizma kot "socialnega inženiringa", ki poskuša prilagajati "delovno prizadete" družbi in začeti uveljavljati solidarnost z njimi na osnovi skupnih humanih interesov. S tem bomo izpostavili pravico delovno prizadetih, da sodelujejo v družbenem življenju ne oziraje se na njihove sposobnosti, pač pa v skladu z njihovimi notranjimi potrebami, ki se pojavljajo tudi kot odziv na prevladujoče družbene standarde v njihovem življenju. Na ta način bodo lahko občutili svojo polnovrednost in upoštevanost v družbi in doživeli, da imajo nadzor nad oblikovanjem svoje socialne identitete (dobili "notranji locus kontrole"), s tem pa bo mogoče tudi odpraviti stigmatizacijo in posledično marginalizacijo, ki spremlja sedanji način obravnave "delovno prizadetih oseb".

Na ravni praktične socialne politike bi to pomenilo, da je potrebno obravnavo delovno prizadetih vključiti v splošno politiko družbenega razvoja, zlasti politiko socialne in tehnološke prenove in polne zaposlenosti. Relativno povečani stroški za zagotavljanje njihove dobrobiti, ki bi obremenili sklade, bi se kompenzirali s kakovostnimi socialnopsihološkimi in posredno tudi materialnimi koristmi, ki bi prispevale k družbenemu ravnesju in napredku. Dokaz, da tako pričakovanje ni utopično, sta na primer Dutsch Experiment on Social Employment of the Handicapped, pri katerem so vsi prizadeti ne glede na stopnjo delovne prizadetosti dobili normalni delovni status s povprečnimi osebnimi dohodki glede na dela, kot so jih opravljali in to ne glede na njihovo dejansko produktivnost, in PUSH (People United for Self Help Inc.) model pri oblikovanju uspešnega sodelovanja med strokovnjaki in klienti in področju socialnega varstva, ki ga uveljavljajo v Arizoni.

Izgubljeno dostojanstvo njenih članov zaradi vrednot, ki so dediščina preseženih zgodovinskih okoliščin v razvoju družbe, v katerih so se ustvarili medčloveški odnosi, temelječi na ideologiji uspeha, storilnosti, koristnosti, je največja izguba, ki jo lahko družba utрпи. "Delovno prizadeti" bodo to ceno plačevali, dokler bodo ujeti v paradoks, da morajo biti izločevani kot odstopajoči (deviantni), da bi jim lahko pomagali, oziroma dokler bo k njihovi zmajšani ali izgubljeni sposobnosti pridana še stigma ali celo "žalitev" (Coudroglou, Poole, 35). Prav toliko časa pa bodo tudi neizbežno vključeni v proces marginalizacije.

Literaura

Brejc Tone, Delovna (ne)sposobnost kot psihodinamični proces marginalizacije v normativni slovenski družbi, 4. Kongres psihoterapevtov Jugoslavije, Bled, 27.9-1.10. 1983, str. 1

Berkowitz (ed.), *Disability Policies and Government Programs*, New York, Praeger, 1979, str. 29

Parsons T., Illness and the role of physician: A sociological perspective, *American Journal of Orthopsychiatry*, 21, 1954, str. 452

Coudroglou A., Poole, D.L., *Disability, Work and Social Policy, Models for Social Welfare*, Springer Publ. Company, New York 1985, str. 5

Stein, H.: Rehabilitation and chronic illness in american culture: The cultural psychodynamics of a medical and social problem, *The Journal of Psychological Anthropology*, 2, 1979, 2

Cumming J.: The inadequacy syndrome, *Psychiatric Quarterly*,
34, 1963, str. 723

mag. Tone Brejc, višji predavatelj, Univerzitetni zavod za
rehabilitacijo invalidov, Linhartova 16, 61000 Ljubljana